

Сьогодні вже не вистачає жити лише з традицій

До когось майже непомітно, до інших з гучними святкуваннями прийшов уже двадцять четвертий рік третього тисячоліття. Той, хто на його початку вірив в людську мудрість і думав, що світ стане кращим і, головне, що людство позбавиться агресивності і воєн, сьогодні мусить признати, що він був наївним або романтиком, який вже не годиться у сьогоднішній світ. Але й ті, що були більш реалістичними у своїх прогнозах, не могли передбачати, що полум'я війни так жорстоко розгориться знову в Європі. Те, що вона проходить на сході континенту, досить далеко від т. зв. західного світу, не має особливого значення, бо вона, таким чином, торкається кожної країни Європи. Тому й слова, які часто чуємо й у нас, мовляв, це їхня війна, нас це не торкається, ми думаймо про себе і т. под., є не лише свідченням байдужості, нечуйності до людської біди та нещастя, але й глибокого незнання реалій цього світу.

Російська агресія в Україні позначилася і на діяльності Союзу русинів-українців Словацької Республіки. На територію нашої країни прийшли тисячі біженців з України, яким і наша організація намагалася всебічно допомогати. Та не лише допомагати, але й залучати їх у свою діяльність чи готувати для них, або спільно з ними, різні культурні програми. Так це було, напр. у Свиднику чи у Пряшеві, де в будинку Словацько-українського культурного та інформаційного центру вже від перших днів війни працює Координаційний центр допомоги біженцям з України. Серед біженців переважають молоді мами з дітьми. І коли у їх горі і тузі за рідними людьми і рідними країнами можна принести їм хоч би трохи радості і побачити вогники захоплення і щастя, як оце було на свято Миколая, то це вже той момент, який робить щасливими і організаторів таких акцій.

Через декілька днів минуть вже тридцять чотири роки з того часу, коли тодішній Культурний союз українських трудящих ЧССР трансформувалася в Союз русинів-українців Чехо-Словацької Республіки. Організації, яка має за завдання, передусім, захист національних, соціальних, освітніх

та культурних інтересів русинів-українців Словацької Республіки. Партнером в цьому захисті мала б бути передусім держава. На жаль, підхід до рішення питань національних меншин з боку держави роками не міняється і є більш-менш пасивним, без різниці, який уряд є при владі. Занепад нашого культурно-національного життя, зокрема шкільництва, є цілком очевидний. Соціально-економічна ситуація в регіонах, де проживає наше населення, теж не викликає захват оптимізму. Не дуже велику охоту держави рішення наболілих питань національних меншин ніхто не може заперечувати. Вже тяжко говорити і про якісь «косметичні» підходи, бо якщо не є охоти і політичної волі прийняти хоча б основний закон про національні меншини, то про що тут говорити. Під час попереднього виборчого періоду була хоч би якась надія, бо прийняття такого закону було декларовано і в програмному проголошенні Уряду СР. Наскільки серйозно це було думано, доказує факт, що хоча проект закону був підготований, він навіть не потрапив у легіслативний план Уряду СР на 2023 рік. Навпаки - був прийнятий закон про фінансову підтримку культурно-національної організації ЧЕМАДОК, не беручи до уваги інші національності та їхні організації, які борються ще з більшими проблемами, ніж ЧЕМАДОК. Сучасний Уряд вже про прийняття закону про національні меншини у своєму програмному проголошенні не говорить, обмежується в ньому на загальній фразі про захист національних меншин, натомість на практиці пропонує скасувати Фонд підтримки культури національних меншин і з'єднати його з Фондом підтримки мистецтва. Президентка СР на тему національних меншин, як це вже стало правилом, мовчить.

Але, на другому боці, нам слід самокритично визнати наші власні хиби, пасивність, ба навіть аж резигнацію. Наріжним каменем, на жаль, дуже кривим, подальшого розвитку культурно-національного життя русинів-українців Словацької Республіки залишається сумна історична спадщина невияснення національної та мовної орієнтації. Ті, що підтримують розподіл нашої національної меншини,

женуть її до прірви. А до її краю вже недалеко. І це в однаковій мірі торкається цілої меншини, без різниці, чи люди зголошуються до одного чи другого напрямку, або чи вони є байдужі до всього. Різниця лише в тому, що тільки невелика частина це собі повністю усвідомлює, інші своєю завзятою боротьбою, чи її підтримкою, що кончину свідомо чи підсвідомо допомагають прискорити.

Якраз все, що поєднане з цією загрозою, мало б стати темою дебат на всіх форумах СРУСР. Але для дискусій на всі важливі теми нашого культурно-національного життя треба далеко ширше ніж дотепер використовувати і всі наші культурні акції та сторінки нашої преси. Треба відкрито говорити про всі важливі питання і ясно вказувати на чинники всього того процесу, який нас привів до сучасного стану. А оскільки історію творять конкретні люди, то не треба замовчувати й імена тих людей, які в тих процесах брали або ще й беруть участь.

Але щоб не бути лише песимістичним, слід говорити і про те, що нас тішить, чим ми можемо похвалитися. А це зокрема те, коли бачимо, що наші намагання зустрічаються з порозумінням і коли результати нашої роботи приносять людям радість.

Та справа не лише в реакції публіки. Тут, передусім, йдеться про збереження наших вікових традицій, нашого культурного надбання і багатства, яке при добрій старанності може приносити радість ще багатьом наступним генераціям.

Але в сьогоднішньому часі вже не вистачає жити лише з традицій. Треба намагатися приходити з чимось новим, треба глядати нові форми роботи і впливу зокрема на молодих людей.

Отже, і з такими справами вступає у Новий - 2024 рік Союз русинів-українців Словацької Республіки. Стоячи на його порозі, було б доречно кожному з тих, кому лежить на серці подальша доля нашої національності, хоча б задуматися над тим, як він може допомогти знаходити рішення в тій нелегкій ситуації, в якій вона опинилася. Тільки так можемо говорити про якусь перспективу і надіятися на кращу долю.

Павло БОГДАН,
голова ЦР СРУСР

Новим Урядовим уповноваженням у справах національних меншин став Акош Гороні

Таке рішення було прийнято на засіданні Уряду СР 20 грудня 2023 року.

А. Гороні був вільним митцем, а згодом працював помічником державного секретаря Міністерства культури і асистентом депутата Національної Ради СР.

Він також є членом міської ради Дунайської Стреди і головою комісії міської ради Дунайської Стреди з питань використання мови національних меншин.

Новий Уповноважений у справах національних меншин Акош Гороні також висловив свою незгоду з наміром об'єднати Фонд сприяння розвитку мистецтв

(FPU) і Фонд сприяння розвитку культури національних меншин (FPKNM).

Критики плану, викладеного в урядовому проекті законодавчих завдань на 2024 рік, передали в середу (3 січня) в Канцелярію Уряду масове зауваження з більш ніж 2 500 підписами.

У самому міністерстві зазначили, що об'єднання є лише одним із варіантів впорядкування роботи державних фондів, що має сприяти зменшенню бюрократії та розширенню кола претендентів на субсидійну підтримку. Однак остаточне рішення має з'явитися лише в результаті публічного експертного обговорення із залученням представників зацікавлених груп.

-р-

З Новим роком!

Міцного вам здоров'я, дорогі читачі!
Миру, злагоди і добра у ваші хати!

Редакція газети
«Нове життя»

Різдво за юліанським календарем

Юліанського календаря в церковних відправах у Словацькій дотримуються переважно православні, в яких Різдво припадає на 7 січня. Йдеться про близько 170 з 200 православних церковних громад, більшість яких знаходиться у Пряшівському і Кошицькому краях.

Згідно з результатами перепису населення, будинків і квартир 2021 року, понад 50 тисяч осіб, або менше одного відсотка (0,93%) населення Словацької Республіки, офіційно сповідують православну віру. Церковні відправи в них йдуть на церковнослов'янській мові з дотриманням української вимови (і на місці ять - Ї, напр., вірую, хліб і т.п.).

У Словацькій, але особливо в Польщі та Чехії, православних віруючих стало значно більше після нападу Росії на Україну. Більшість біженців походить з східних областей України.

1 вересня 2023 року Православна Церква України перейшла на новоюліанський календар. На такий крок пішла також Українська Греко-Католицька Церква. Юліанського календаря дотримуються Українська Православна Церква (МП). Новоюліанський календар не вплинув на святкування Великодня. Великдень у православних припадає на 5 травня, в той час як у католиків - на 31 березня 2024 року.

Після отримання Томосу до Православної Церкви України (ПЦУ) перейшло 1700 парафій. ПЦУ нараховує близько 8,5 тисяч релігійних громад. Українська Православна Церква (МП) налічує понад 11 тисяч парафій. Українська Греко-Католицька Церква нараховує 3470 парафій (2019 р.).

-мі-

▲ Новорічно-різдвяний цикл свят в селі Убля Снинського округу на зламі років 2023 і 2024 прийшов до дітей з щедрими подарунками від Миколая. Батьки дітей разом з вчителями і священниками зробили все для того, аби діти відчували на повну силу тремтливий хвилини зустрічі з Святителем Миколаєм, чарівну силу колядки «О хто, хто Миколая любить» у церкві чи атмосферу святвечора за родинним столом.

-р-

Наш ювіляр – PaedDr. Петро Беґені. 7 січня 2024 року йому виповнилося вісімдесят років.

Народився Петро Беґені в селі Улицьке Криве в селянській родині. Це був воєнний час, всюди бідність і нестатки, але в родині Беґені завжди панувала життєрадісність, вся сім'я любила народні пісні, які маленький Петрик всмокував разом з молоком матері. По сусідству жили сім'ї Келемець і Мицак, які також часто співали з різних приводів. Цілоком природно, що всю красу народної пісні успішно увібрив у себе наш ювіляр.

Коли йому виповнилося 9 років, батько купив йому геліфонку, яка вірно супроводжувала і продовжує супроводжувати його протягом усього життя. У їхньому

на посаду завідувачого відділом культури і освіти.

Тож разом із дружиною Іриною, яка згодом працювала в КСУТі на економічному відділі і донині допомагає нинішньому СРУСР, та двома дітьми Беатою і Петром 28 квітня 1976 року вони переїхали до Пряшева, де народилася їхня друга донька Тетяна.

Поступово нашому ювіляру вдалося розбудувати культурно-освітній відділ, який включав в себе видавничу діяльність, роботу з книгою, позашкільну освіту, пропаганду та організацію центральних акцій КСУТ. Йому також вдалося відновити наукове товариство, членами якого були видатні вчені з пражських факультетів, що видавали наукову та популярну літе-

для видання журналу «Заповіт святих Кирила і Мефодія», регулярного випуску «Православного календаря» та різних інших духовних видань. Продовжуючи співпрацювати з радіо як автор «Бесіда кумів» і написавши близько 120 сценаріїв, він також налагодив співпрацю Церкви з радіо, яке регулярно транслювало духовне слово і записувало православні літургії.

Він також налагодив співпрацю зі Словацьким телебаченням, студією в Кошицях, яка забезпечувала прямі трансляції важливих церковних свят. Він дуже добре співпрацював з Православним богословським факультетом у Пряшеві, особливо з проф. Стефаном Пружинським, проф. Петром Кормаником та проф. Яном Шафі-

Вісімдесят років плідного життя

селі був аматорський театральний гурток, режисером якого був його батько. Шороку на Великдень колектив готував театральні вистави, в яких маленький Петрик часто виступав у дитячих ролях. Закінчивши початкову школу, він продовжив навчання в Одинадцятирічній середній школі в Сніні. Під час навчання він часто допомагав директору школи в рідному селі Михайлові Пажуру з підготовкою культурних програм і театральних вистав, в яких також брав участь.

Цілоком природно, що його тягнуло до професії вчителя. Але реальність була іншою. Після закінчення середньої школи тодішній директор районного ветеринарного управління в Сніні, який був добрим другом його батька, переконав його піти вчитися на ветеринарний факультет в Кошицях, оскільки в той час там відчувався великий дефіцит ветеринарів. Однак наш ювіляр закінчив школу у віці 16 років, він був досить молодим, тому після успішних вступних співбесід у Кошицях вирішили, що він повинен рік попрактикуватися як ветеринарний технік, і так він приєднався до ветеринарної служби. Він розпочав навчання в 1961 році, а в 1-му семестрі 3-го курсу захворів і був змушений перервати навчання. Він продовжував працювати ветеринарним техніком у Гуменному, Сніні та Меджилабірцях. Це був період суворої колективізації, розросталися Єдині сільськогосподарські артілі (JRD). Робота була важкою, але цікавою, він отримав великий життєвий досвід. Як згадує наш ювіляр, «в той час артільники почали виробляти силос для худоби, людина брала його стільки, що від неї дуже погано пахло, від неї смерділо, вона не могла навіть в автобус сісти, не те що піти на вечерю і потанцювати з дівчатами». На щастя, його бажання стати вчителем було сильнішим, тому він вирішив перевестися на педагогічний факультет у Пряшеві, який закінчив у 1968 році. Ще будучи гімназистом, Юрій Прохазка, тодішній методист ЦК КСУТ, переконав його приєднатися до ансамблю «Карпатянин», до якого він згодом привів свою майбутню дружину Іринуку.

Під час навчання на Пряшівському педагогічному факультеті разом з іншими однокурсниками, які навчалися на українському відділенні, вони часто допомагали Окружному комітету КСУТ, який тоді знаходився в Руському домі, в організації та проведенні районних фестивалів, а також виступали в програмах як члени ансамблю «Карпатянин». Під час строкової військової служби, яку проходив у Пряшеві, він часто допомагав Юрію Прохазкові в постановці різних народних танців, брав участь у професійних семінарах і поступово проникнув у таємниці хореографії народних танців.

Цілоком природно, що після роботи в Основній школі в Меджилабірцях, окрім художніх гуртків у школі та Будинку піонерів, він також керував танцювальними гуртками, був хореографом ансамблю «Верховина» і «Вигорлат» і одночасно членом театральної трупи, яка стала лауреатом загальнонаціонального конкурсу в Шуранах і здобула Кубок Станіславського. Він також був постійним членом пропагандистської комісії Фестивалю культури і спорту в Меджилабірцях. Його всебічна діяльність у сфері народної культури не залишилася непоміченою тодішнім вищим керівництвом, яке планувало призначити його на директорську функцію або в Миському освітньому осередку, або в Народній школі мистецтв. Однак тодішній перший секретар ЦК КСУТ Михайло Данко виявився спритнішим і дуже швидко переконав його прийти працювати до ЦК КСУТ

ратуру. Сам він був автором двох репертуарних збірок про видатних фольклористів Юрія Прохазку, Андрія Куцера, а

також зробив значний внесок у підготовку та видання кольорового видання з нагоди 25 Свята пісні і танцю у Свиднику. Його успішна діяльність на ниві української національної культури не залишилася поза увагою вищого партійного та державного керівництва, і 1 лютого 1984 року його призначили завідувачем ВУЛ – відділу української літератури.

Він згадує про цей період: «У відділі було дворічне підвищене становище. Хоча підручники для українських шкіл виходили досить регулярно завдяки братиславському керівництву, з виданням української художньої літератури були проблеми, хоча у відділі працювали досвідчені редактори, але їм потрібен був керівник, який би зміцнив трудову дисципліну і повів відділ до прогресу. Це було досягнуто спільними зусиллями всіх співробітників відділу, і підручники почали виходити регулярно, а також в середньому по 15 назв української художньої літератури. Було відновлено повністю розвалений читачий клуб «Дружба», який налічував 450 членів. Українська художня література була в кожній районній бібліотеці, школах та українських організаціях. Але в 1989 році настали політичні зміни, і СПВ – відділ української літератури – поступово відійшов у небуття».

На той час наш ювіляр, який також упорядкував барвисте видання «Квітучий край», вже співпрацював з Українською студією Словацького радіо в Пряшеві як автор, а згодом за сумісництвом і редактор популярної передачі «Бесіда кумів». Ця передача була дуже популярною серед слухачів, вони збагачували її своїми листами, публічні записи користувалися великою популярністю і часто повторювалися. Однак ентузіазм у роботі та правдивість хресних батьків не сподобалися тодішньому директору Янові Патараку, який просто звільнив його з радіо.

У той час відбувався поділ тодішньої Чехословацької Республіки на дві окремі республіки – Чехію і Словачину, що сприяло реорганізації Православної Церкви під новою назвою Православна Церква Чеських земель і Словачини, яка залишилася канонічно єдиною, але організаційно розділеною в Чехії і Словачині. Тодішній Пряшівський архієпископ Миколай запитав його, чи не хотів би він допомогти Церкві в її редакційній діяльності, оскільки мав дуже добру інформацію про те, що шість православних священнослужителів походило з його родини. Він недовго думав, бо відчував себе в боргу перед Церквою, і погодився на посаду прес-секретаря. Завдяки своєму багатому досвіду з попередніх місць роботи, йому вдалося знайти кошти

ном, які багато допомагали йому в богословській сфері. Йому вдалося налагодити церковну палітурну справу з метою побудови церковної друкарні. На жаль, він не досяг успіху в цьому завданні, оскільки з об'єктивних причин був змушений залишити свою роботу. Як ми вже згадали, його великим бажанням було стати вчителем, і воно здійснилося, коли став вчителем Основної школи в Сабінові і де працював 9 років перед виходом на пенсію.

Під час вчителювання разом з дружиною Іриною був учасником православного церковного хору, який під керівництвом Анни Дерев'яник досяг значних успіхів не тільки вдома, але й за кордоном, разом вони брали участь у виступах фольклорного ансамблю «Карпатянин-сеньйор» як танцюристи, а наш ювіляр також допомагав у постановці хореографічних номерів, був програмним гарантом Свята культури русинів-українців Словащини у Свиднику, брав участь у написанні сценаріїв та організації інших центральних акцій СРУСР, а також входив до складу професійних оціночних журі. Він продовжив цю діяльність після виходу на пенсію в 2004 році.

На пенсії він пробув недовго, оскільки тодішній Пряшівський архієпископ Іоанн попросив його допомогти у розбудові церковної освіти в Митрополичій раді Православної Церкви в Пряшеві. Він працював там 6 років, за цей час йому вдалося у тісній співпраці з Православним богословським факультетом розробити Освітню програму Православної Церкви в Словачині, видати навчальну програму з релігії для православних учнів початкових шкіл, а також у співпраці з видавництвом «NITECH» забезпечити підручники та робочі зошити з релігії для 1-9 класів основних шкіл.

Цьому успіху сприяла систематична робота шкільної комісії, головою якої він був, членство в центральній комісії релігійної освіти в Братиславі, а також дуже добра співпраця з авторськими колективами. Під час своєї діяльності в Митрополичій раді він регулярно надавав фахові поради та готував статті до журналу «Заповіт святих Кирила і Мефодія», був співавтором публікації «Людина, благословенна Богом» про відданого священнослужителя Василя Бобака та автором публікації «Гумен Ігнатій – слуга Божий» (в миру Іван Чокіна), про видатного ченця, організатора у справі відновлення св. Православ'я в 20-му столітті, особливо в Земпліні, уродженця свого рідного села.

Після свого остаточного виходу на пенсію, він все ще був головою Програмної ради СРУСР, головою 3-ї Первинної організації СРУСР в Пряшеві, програмним гарантом Свята культури, регулярно зі своїм чудовим другом і експертом-фольклористом інж. Ладіславом Бачинським вони відвідували сільські фольклорні колективи та ансамблі, яким надавали професійну методичну допомогу, чи то в Ублі, Стащині, Красному Броді, Сніні, Руській Порубі, Курові, Свиднику, чи на Спиші в Порачі, Словацких, Торисках, Вільшавиці, Якуб'янах, Орябині, Тихому Потоці та інших місцях.

Вони спільними силами зробили значний внесок у успішне проведення 69 Свята русинсько-української культури у Свиднику і Пряшеві.

Наш ювіляр далі роки разом з дружиною Іриною хоче більше уваги приділити своїм трьом успішним дітям, шістьом онукам і улюбленому огороду.

Щиро вітаємо нашого ювіляра зі знаменним ювілеєм і бажємо йому, перш за все, міцного здоров'я та великого родинного благополуччя.

На многа і благая літа!

Редакція.

Гуртувати сили і вистояти

Наприкінці минулого року стало відомо, що Уряд Словацької Республіки має в намірі ліквідувати Фонд підтримки культури національних меншин. Це впливає з плану законодавчих завдань на 2024 рік, який передбачає створення нового Фонду сприяння розвитку культури шляхом злиття Фонду підтримки мистецтв та Фонду підтримки культури національних меншин.

Такий крок більшість національних меншин прийняла з тривогою. На їх думку, злиття Фонду підтримки мистецтв (FPU) та Фонду підтримки культури національних меншин (Kultminor) може означати кінець єдиної юридично гарантованої інституції для національних меншин, що могло б рівнятися з кінцем культурної автономії, започаткованої у 2017 році. До цієї групи примикає також колишній державний секретар Міністерства культури СР Конрад Ріго (Konrad Rigo). Він вважає це кроком назад, тому став одним з ініціаторів онлайн петиції за відвернення такої урядової ініціативи. Він вважає, що цей крок спрямований проти меншин, головним чином проти мадярської. Порівнює цей крок зі злиттям Фонду підтримки мистецтв та Аудіовізуального фонду, що в кінцевому результаті вдалося відвернути. Аудіовізуальний фонд був успішним у своїй боротьбі при кожній владі.

В русинів-українців такий крок може вчергове пройти непоміченим, тому що вони одержують втричі менше субсидій в порівнянні з декотрими іншими меншинами, не надто численнішими. Відомо, що Союз русинів-українців Словацької Республіки згуртовує в своїх рядах як людей української національності, так і русинської, проте коштів для діяльності і реалізації своїх планів на ділянці національної культури отримує втричі менше.

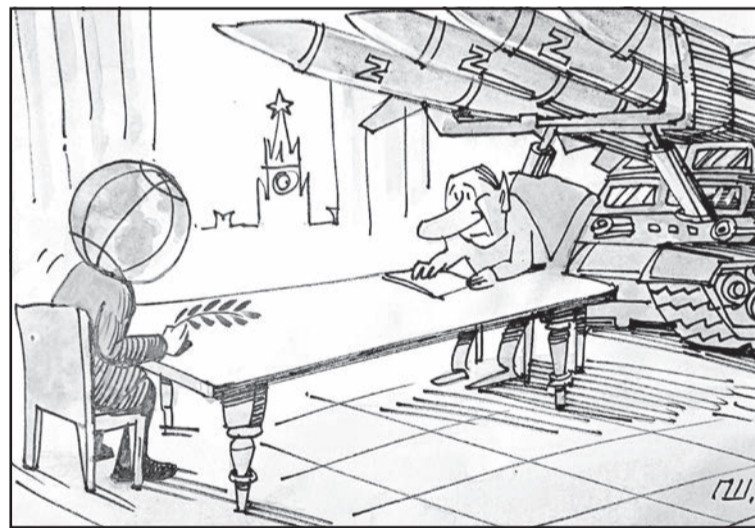
Мадярска національна меншина в Словачині всупереч прогнозам в суспільному житті проявляє небачену консолідованість. Після довгих років Мадярському суспільному і культурному союзу в Словачині, відомому під назвою ЧЕМАДОК (CEMADOK), вдалось досягти нечуване: знову отримує гроші для своєї діяльності від держави, що перебачено окремим законом ч. 182/2022 Зб.з. Через постійні незгоди у питаннях самоідентифікації – хто ми є: русини чи українці – над питанням подібної фінансової підтримки від держави поставлено крапку. Держава не буде підтримувати того, хто не знає, хто він є. Додаймо, за попереднього режиму підтримку з державного бюджету отримували три найбільші національні меншини і їх союзи – мадярський ЧЕМАДОК, український КСУТ і Польський культурно-освітній союз – PZKO з центром в Чеському Тешині.

Ігнорування справедливих домагань Союзу русинів-українців Словацької Республіки стає правилом. Повторимо в черговий раз: всупереч обіцянкам Президентки Словацької Республіки ні разу не відвідала СРУСР в Пряшеві, хоч побувала тричі в Пряшеві і зустрічалася з представниками інших національних меншин, але з СРУСРом ні. Притім представники Канцелярії Президентки СР запевняли, що зустріч буде запланована і представники СРУСР можуть її зустріти в Словацько-українському культурному та інформаційному центрі в Пряшеві або десь інде в найближчому можливому часі. Не сталося так. Як видно, слова залишилися пустими словами, хоч йдуть від найвищого морального авторитету держави. А каденція Президентки вже завершується...

Тож таке бачення рівноправності людей різних національностей – не винятково явище у нас. Хтось є також, а хтось ще рівніший.

Для нас є урок: вистояти і сподіватись кращих днів. А на час дозидання нам у пригоді знов стає мудре слово Шевченкове: «Борітеся – боробете».

Мирослав ІЛЮК.

Мистецтво – теж боротьба проти зла

Від початку російсько-української війни в Кошицях знайшов прихисток талановитий художник пан Олександр Пшеняников. Він біженець з України, живе тут разом із своєю дружиною.

Художник Олександр Пшеняников з Києва. Має два захоплення: карикатури і акварель. Є переможцем

міжнародних конкурсів карикатур. Намалював в Словачині карикатури про російсько-українську війну в підтримку акції проти війни і як подяка словацькому народу за захист від агресора.

Ось зразки його карикатур.

Ред.

▲ Загальна світлина гостей поетичного вечора «Зустріч з піснею і словом».

ЗУСТРІЧ З УКРАЇНСЬКОЮ ПІСНЕЮ І СЛОВОМ В КОШИЦЯХ

Незадовго до новорічно-різдвяних свят в Кошицях відбувся поетичний вечір з поетесою, членом Спілки українських письменників Словаччини Іриною Мацко під назвою «Зустріч з піснею і словом». Ірина Мацко – дипломант і лауреат міжнародних літературних конкурсів, громадська діячка, волонтер, людина, яка живе з Україною у серці.

Вечір був організований Регіональною радою Союзу русинів-українців Словацької Республіки в Кошицях, ведучою якого була її голова Людмила Гар'янська. Пані Ірина знайомила нас зі своєю пісенною і поетичною творчістю для дорослих – поезією зі збірки «Прийде Весна», часопису «Дукля», різних збірників, виданих в Україні, поезією для дітей – з дитячої книги «Казковий подарунок», часопису «Веселка», «Колобочок». А

проникливо звучали авторські пісні під гітару про рідний край, про родину...

▲ І. Мацко читає віршовані твори для дітей з книги «Казковий подарунок».

▲ І. Мацко і К. Гордієнко.

оскільки більшість її віршів – це чарівні казки для дітей, слухачі поринули у незабутні спогади дитинства. Поетичні твори пані Ірини надруковані в дитячих журналах «Крилаті», «На крильцях Янголят», «Вечірня Казка», «Золоте Левеня». Особливо

А ще поетеса поділилась своїм способом релаксу і віднови – старовинною українською технікою валяння – валяні милі вироби й іграшки були представлені на вечорі, ще й пообіцяла провести майстер-клас з їх виготовлення. Це був вечір спогадів: сумних і веселих, давніх і таких, що залишили свіжі рани в душі. Пані Ірина розказала про трагічні події початку повномасштабного вторгнення в її рідному місті Бородинці, про свої особисті втрати, про біль, який виливала через вірші. Вечір був сповнений теплом, щирістю, вірою в Перемогу і щасливу, квітучу Україну.

К. ГОРДІЄНКО.

*Не плачте, Мамо, не журіться,
А вірте, Богу помоліться –
Сини повернуться з війни!
Такої долі варті ми –
Народ Великої родини
Франка, Шевченка – України!*

І. Мацко

▲ Валяні рукотвори І. Мацко в українській техніці валяння.

На прості обставини життя вистарчала проста етика Іван Франко про наш край і нашу писемність

Збережені літературні пам'ятки нашого краю Іван Франко (1856 – 1916) розглянув у відомих працях – «Карпаторуське письменство XVII – XVIII вв.» (1900) та «Студії на полі карпаторуського письменства XVII – XVIII вв.» (1901). Як не дивно, але українцям і за радянського режиму, з його воєнничим атеїзмом, в якому під гаслом інтернаціоналізму русифікувалася українська культура, все ж таки вдавалося видати дослідження про те, що створили наші попередники і церква за попередніх режимів і епох. Іван Франко подає відомості про богогласники, церковні рукописи, євангелія, заглядає в історію окремих рукописів і текстів, в тому числі «Пісні о образе Клокочовском»⁴. В дослідженні «Карпаторуське письменство XVII – XVIII вв.» він згадує найзахідніший регіон на Спиші – Камйонку, Литманову, Малий Липник і завершує одним із земплінських сіл Клокочовом, яке в минулому теж було в орбіті українських культурних впливів і церкви візантійського обряду. Тут відбувалися відомі широко-далеко одпусти на празник Успіння Пресвятої Богородиці. Згадується також селянин Глинський з Литманової, у якого зберігався один з таких рукописів. Орбіта українських культурних впливів особливо була потужною, коли Камйонка, Якуб'яни, Орябина, Литманова і Сулин опинилися в складі Польщі і були в юрисдикції перемишльського єпископа до 1787 року. До 1691 року була православною, унійною стала за єпископа Інокентія Винницького.

Іван Франко вказує, що рукописи, богогласники, церковні видання – це один ряд письменства. Такі твори створювалися в однорідному етнічному материкі і існували на історичних українських етнічних землях довгими сторіччями. Пісенні мандри понад віками є у колядок, піснеспівів, але і в такій пісні українського письменника о. Юліяна Добриловського (1760 – 1825), що стала у нас народною, як «Дай же, Боже, добрий час», яка звучить в Камйонці та в різних місцевостях нашого краю у святковий день.

Увазі читачів пропонуємо декотрі частини цього дослідження.

(Подаємо за виданням: Іван Франко «Зібрання творів у п'ятдесяти томах», К., 1981, том 32).

-мі-

Т. 32, стор. 208 – 209:

Одною з таких не відомих досі територій я вважаю нашу Карпатську Русь, тобто весь обшир Карпатських гір, заселений русинами, починаючи від Спишу на заході і доходячи до Кімполунга на Буковині, разом з досить широкими підгір'ями на північ і на південь Карпат, по Перемишль, горішній Дністер, Прут і Черемош з одного, над Угом, Лаборцом і горішньою Тисою з другого боку. Етнографічно се (з вийком найдаліших західних осад) територія, найчистіше заселена русинами, з найменшим процентом чужинців, найменше винародовлювана і найконсервативніша в захованні свого типу, своєї мови, звичаїв і способу життя. Історично се територія, найменше шарпана чужими наїздами, найзатишніша; хвилі історичних катастроф, що потрясли інші частини нашої вітчизни, сюди доходили в дуже ослабленій формі: козацькі руди 1648 – 49, шведські напади, на Угорщині боротьба куруців з лабанцями¹ – от і все. Та рівночасно суспільний побут народу був тут не такий тяжкий, як деінде. Країна переважно лісиста, бідна на хліб, робила неможливим заведення панцизнього гніту, давала багато поля до кочового, пастирського або й розбійницького життя. Часті неврожаї змушували здавна гірників періодично шукати заробітків по долах; відси їх цікавість до новинки, до авантюри і смілих вандрівок. Освіта в тих сторонах здавна була мінімальна, держалася в селі звичайно в якійсь попівській родині. Се мало той добрий бік, що релігійна пропаганда, протестантська, уніатська чи католицька, не гарячила тут нікого. На прості обставини життя вистарчала проста етика, а для догматичних тонкостей не було зрозуміння.

Про спеціальне письменство, яке могло існувати на тій території в XVII–XVIII в., досі не було мови. Воно спочивало в рукописах, розсипаних по курних мужицьких хатах, дяківках або парафіяльних горищах; маса пам'яток, без сумніву, затратилася, не раз на наших очах.

¹...боротьба куруців і лабанців – визвольний рух в Угорщині під керівництвом Ференца Ракоці (1676 – 1735). Куруци – війська Ракоці. Лабанці – прихильники австрійського панування в Угорщині.

Т. 32, стор. 212:

... Що, однак, і сі друквані видання не вистарчали для потреб церкви, се бачимо з великого числа писаних екземплярів, які заховалися до наших часів... З половини XVII в. походить також «Угроруське учительне євангеліє», писане в Данилові, віднайдене д. Гіядором Стрипським.² На Угорській Русі писане було й учительне євангеліє о. Теодора Дулишковича.³

² Гіядор Стрипський (1875, Шелестово, Закарпаття – 1949, Будапешт) – історик, етнограф.
³ Теодор Дулишкович (друга половина XVII ст.) – закарпатський священник, якому належало учительське євангеліє.

Т. 32, стор. 215:

Далеко важнішою пам'яткою треба вважати віднайдену о. Петрушевичем⁴ пісню про події 1683 р.,

хоча, на жаль, текст її, опублікований сим ученим (А. С. Петрушевич. Историческая песнь карпаторусов из 1683 г. («Литерат. сборн. Матицы», 1886, стор. 190–198), дуже далекий від коректності і дійшов до нас у досить попсоюваній копії. Відсилаючи цікавих до публікації о. Петрушевича і його уваг, доданих до неї, передаю сю пісню громадянським письмом із такими поправками, які мені видаються реституцією (де можна) первісного тексту, та з зазначенням прогалін там, де їх не зазначив о. Петрушевич. Пісня [«Пісьня о образе Клокочовском»]⁶ зложена, як видно зі змісту, безпосередньо по оповіданих у ній подіях, а оповідання приточено до факту спалення церкви в Клокоч[ов]і, Унгського комітату, і перенесення з того села образа божої матері до Мукачева.

Ся пісня, зложена якимось досить письменним і зі станом подій обізнаним чоловіком, уводить нас в середок бажань та симпатій тодішніх освічених русинів. Ії автор, як і слід було ждати, противник мадярської самостійної, чи мадярсько-турецької держави, а прихильник німців. Він рад би, щоб турків вигнано не тільки з Угорщини, але і зі Стамбула, і ся евентуальність по побіді 1683 р.⁵ видається йому досить близькою. Про польську поміч під Віднем він згадує симпатично, але не признає їй такого рішучого впливу на побіду, як се чинять поляки. Віденський терен від нього далекий; зате про утяжливу роботу очищування Угорщини від турків він знає більше, а тут виступають уже самі німці.

⁴ Антоній Степанович Петрушевич (1821 – 1913) – український історик, філолог, і археограф. Досліджував літописні джерела та історію церкви Галичини. Головна праця – «Сводная галицко-русская летопись» 1500 – 1800» (Львів, 1874 – 1889).

⁵ Йдеться про перемогу польської армії разом з саксонськими військами над турками.

⁶ Повний текст «Пісьні о образе Клокочовском» вміщений в п'ятдесяти томнику Івана Франка (т. 32, стор. 286 – 289).

Т. 32, стор. 223 – 224:

Нам лишається ще сказати декілька слів про вірші і пісні, які в XVIII в. були зложені або розширені на нашій території. Головну увагу треба тут звернути на цікаву пробу, зроблену 1734 р. далеко на заході в Карпатських горах, на угорським чи на польським боці – сього не можемо сказати напевно, – зложити великий богогласник, себто збірку духовних віршів на всі неділі і свята цілого року, на різні чудовні образи і на різні пригоди людського життя. Оскільки можемо догадуватися, ся збірка складалася з трьох, а може й більше частей. Із першої з них, яку мав у руках о. Петрушевич і про котру каже («Литературный сборник Матицы», 1886, ст. 190), що вона знаходиться при церкві в Малим Липнику, Поградського деканату, Шариського комітату, ми привели пісню про Клокочівський образ. Із с. Кам'яної в Грибівському повіті ми одержали недавно третю часть тої самої збірки (дод. XIX), відки також подаємо пісню про Києвобратьську ікону божої матері. Маючи в руках тільки сю одну частину сього карпаторуського «Богогласника» з 1734 р., ми можемо сказати, що загалом його вартість дуже невелика. Пісні зложені переважно (з невеликими вийтками) церковною мовою, без теплого чуття і без поетичного таланту; вони сухі і шаблонні, а коли перекладені з польського, то переклад слабкий. Виймків небагато, та до них треба зачислити пісню про Новосамбірську ікону божої матері; ся пісня зложена популярним розміром, мовою досить близькою до народної і визначається простотою і ясністю вислову і щирим чуттям; як звичайно, вона ввійшла й до Почаївського «Богогласника» з 1790 р., а на Угорській Русі була з невеличкою зміною в тексті приложена до Повчанської ікони божої матері. (див. дод. XXI, 39).

Т. 32, стор. 288 – 269:

Характеризуючи рукопис із Литманової, Іван Франко пише:

Рукопис писаний на сірим гладкім папері в початку XVIII в. в 4-ку, одною рукою, без кінварі, з захованою старою пагінацією, що чується картки і йде з деякими прогалинами від 1–218. Деякі картки, повиривані з середини, з пообриваними рогами заховалися і потроху заповнюють прогалини. Рукопис належав у 1847 р., як видно з приписів на маргінесі олівцем, до селянина Глинського в селі Литмановій на Спишу, в західній часті північної Угорщини і заховався в його сімі дотепер. Деякі статті в тім рукописі писані церковною мовою, переважна часть народною з невеличкими слідами діалекту.

Т. 32, стор. 286:

Аналізуючи «Пісьню о образе Клокочовском», Іван Франко пише:

Отсю пісню віднайшов і опублікував о. Петрушевич («Литерат. Сборн. Гал. Матицы», 1886, стор. 190–198); вона заховалася в рукописній збірці віршів та пісень духовного змісту, зладженій 1734 р. в с. Кам'яній, Спишського комітату, в північно-західній Угорщині. Докладного опису сеї збірки о. Петрушевич не подав, та про її зміст ми можемо мати поняття з поданого далі (дод. XVIII) опису збірки пісень із с. Кам'яної Грибівського пов., що, правдоподібно, була третьою частиною тої самої збірки, якої першу (а може, й не першу) мав у руках о. Петрушевич.

Іван Франко «Зібрання творів у п'ятдесяти томах», К., 1981, стор. 207 – 320.

КАЛЕНДАР центральных акцій

Союзу русинів-українців Словацької Республіки у 2024 році

Календар центральных акцій був схвалений Центральною радою
Союзу русинів-українців Словацької Республіки
2 грудня 2023 року на четвертому засіданні

Назва акції	Дата проведення	Місце проведення
1. Шедрий вечір, добрий вечір»	13.01.2024	СНИНА
2. 62 Фестиваль драми і художнього слова ім. Олександра Духновича	14.–15.05.2024	ПРЯШІВ
3. 59 Фестиваль фольклору русинів-українців Словаччини	1.–2.06.2024	КАМЙОНКА
4. 70 Свято русинсько-української культури Словаччини	21.–23.06.2024	СВИДНИК
5. Фольклорне свято русинів-українців	21.7.2024	ПИХНІ
6. 19 Фестиваль «Пізнавай та зберігай традиції своїх предків»	17.–18.8.2024	ОРЯБИНА
7. 50 Підгородське фольклорне свято	25.8.2024	ПІДГОРОДЬ
8. 32 Фестиваль духовної пісні	28.–29.9.2024	СНИНА
9. 50 Огляд народних пісень «Маковицька струна» Регіональні конкурси: Бардіїв, Гуменне, Пряшів, Свидник, Кошиці, Стара Любовня, Списька Нова Весь	15.–16.11.2024 17.11.2024 квітень – червень 2024	БАРДІВ ПРЯШІВ
10. Не забудь свою коліску (цикл програм) 16 річник	II півріччя 2024	В селах на території діяльності РР СРУСР

Колядка – неодмінний атрибут новорічно-різдвяних свят

Обов'язковим атрибутом різдвяно-новорічних свят є колядки та щедрівки.

Колядки виникли в дохристиянській період як пісні-віншування бога Коляди, день народження якого справляли в день зимового сонцестояння. Тож спочатку колядки були язичницькими, і в них славили членів родини – господаря, господиню та їхніх дітей, зазначає етнограф Наталя Громова. Лише наприкінці 18 століття головне місце в колядках займає образ Сина Божого.

«Язичницькі колядки зараз взагалі мало хто чує. Їх ще співають у Карпатах, у бойків та гуцулів, але в дуже малій кількості, – розповідає етнограф. – А так, загалом по Україні залишилися християнські колядки. В давнину колядки символізували добробут, багатство, здоров'я, прибутку у родину. Колядувати повинні чоловіки, а от щедрувати – жінки. Для дітей є окремі колядки, це окремий вид колядування, бо діти збирають подарунки для себе. Дорослі ж чоловіки-колядники збирають гроші на церкву».

Пройшовши випробування тисячоліттями, українська колядка не втратила своєї привабливості і досі.

Радіо Свобода.

Відсутність колядки у росіян відомий московський музикант Ілля Сайтанов пояснює так: «В Росії після реформ па-

триарха Нікона церква наклала заборону на колядування, як і на все, пов'язане з дохристиянськими обрядами. Заборонявся спів скоморохів, гра на музичних інструментах. Через це інструментальна російська музика є дуже бідною порівняно з усіма сусідами. Колядки зафіксовані переважно на Півночі, в Архангельській області, де обряд колядування зветься «віноградіє». Дослідники зацікавилися народною російською творчістю аж наприкінці XIX століття, а зникати вона почала з XVIII століття». (Уривок з інтерв'ю Іллі Сайтанова для газети «Україна молода»).

Український письменник Юрій Винничук це пояснює так: «Росіяни – єдиний слов'янський народ, який не має своїх коляд. І лише на початку XX ст. було створено кілька авторських та перекладних коляд, однак народ їх ніколи не виконував, а ближче до Нового року росіяни співали «овсени», які нічого спільного з колядками не мали».

З преси.

Збереженню ідентичності українців Румунії допомагає церква

Станом на 1 січня 2021 року чисельність населення Румунії становила 19,2 мільйонів осіб. Українці є третьою за величиною етнічною меншиною в країні. За даними перепису 2011 року їхня чисельність становить 51 700 осіб. Українці переважно проживають в округах уздовж кордону з Україною. Їх духовні запити задовольняє духовенство, яке діє в рамках Українського православного вікаріату Румунської Православної Церкви. Вікаріат утримує тісні зв'язки з Союзом українців Румунії.

Сторінки минулого (96)

ВАЛЬКІВНЯ – VAĽKOVŇA (окр. Брезно)

Словацьке Гореґроння традиційно вважають тою найзахіднішою територією, на якій в минулому оселялися руснаки (хоч один з документів, датований 1570 роком, знаходить перебування руснаків близько Тренчина). Декотрі видання вважають руснаків навіть першими поселенцями Гореґроння. В одному зі словацьких досліджень читаємо, що «у 17 ст. вони повністю асимілювалися». Вони злилися з іншими жителями цього краю – словаками, мадярами, німцями.

З етнографічного погляду гореґронськими вважають такі села: Бацух, Поломка, Завадка над Гроном, Гельпа, Погорела, Вальківня, Шум'яц, Телґарт, Вернар.

Декотрі автори Вальківню та інші поселення – маші, які виникли в процесі індустріалізації Гореґроння в 19 і 20 ст., етнографічно не зачисляють до Гореґроння.

Проте Ян Матей Корабинський в «Географічно-історичному та продуктовому (економічному) лексиконі Угорщини» наводить (див. стор. 122), що у поселенні Машша (Máša) (що є одною з перших відомих історичних назв Вальківні) місцеві німці погано зберігають свій німецький діалект. Поруч з ремеслами тут «добре розвинене вівчарство», для випасу овець тут є «велика територія». Біля потічка проживають вівчарі, яких Корабинський називає старовірами, «які змінили свій спосіб мислення і поведінки, що робить їх більш впізнаваними, традиційними...» Отже, тут мова може бути про вівчарів, які могли бути тими волохами, руснаками. Були іншої віри – православними, прозивали їх схизматиками.

Про Шум'яц (Sumjacz) Я. М. Корабинський (стор. 742) пише, що тут проживають лише руснаки (rušnak), вони православні (книжка датується 1786 роком), живляться виготовленням дранок – шинделів, торгівлею дошками і додає, що «Село лежить на горі, яка дуже сприятлива для вівчарства».

Вальківня виникла в 1954 році, тому сліди предків сучасних жителів можна вистежувати хіба що в мадярських статистиках 1800, 1890, 1900 і 1910 років в Шум'яці. Статистики за-свідчують тут присутність віруючих східного обряду (греко-католиків та православних). До Шум'яца (оф. Šumiac) належали такі поселення: Нова Маша (Nová Maša), Шваболка (Švábolka), Вальківня (Vaľkovňa) і Златно (Zlatno). Певні відомості про давній Шум'яц нам пропонує *Letopis Matice Slovenskej* з 1872 року, який засвідчує присутність у Шум'яці православних, яких обзивали схизматиками і шум'яцький євангелічний

священник скаржиться на багатьох шум'яцьких «схизматиків». Ось цитата: «*Šumjačanom aj celý seniorát bol nápomocný pri stavání kostola r. 1643, a predca v tomže roku kňaz ev. Šumiacky, menom Prihradný, pred visitáciou seniorálnou žaloval sa na mnohých Schizmatikov, v cirkvi tej jestvujúcich, ktorí služby Božie a večeru Páne zanedbávajú, starého kalendára sa pridržajú, výročité sviatky rušia a vôbec staroverskej viery sa pridržajú*». (Цитата з книги *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska, stor. 398*).

В 1880 році і в подальших роках у Шум'яці переважали християни східного обряду. Тут проживало 2 625 жителів. З них римо-католики – 925, греко-католики – 1581, євангеліки а.в. – 111, 8 осіб належало до єврейської общини; в 1890 році проживало 2 546 жителів, з них римо-католики 804 особи, греко-католики – 1 644, євангеліки а.в. – 93 і 5 осіб єврейської общини; в 1900 тут проживало 2 569 жителів, з них римо-католики – 855, греко-католики – 1 627, православні – 7, євангеліки а.в. – 62, реформати – 2, а євреїв було 16; в 1910 році було 2 558 жителів, з них римо-католики – 795, греко-католики – 1 678, реформати – 14, євангеліки а.в. – 54, євреї – 17.

Більшість жителів в сучасному, як ми вже навели, заявляють належність до словаків.

Перепис населення 2021 року наводить такі дані про Вальківню: 418 жителів, з них словаки (391), роми (3), чехи (2), не встановлено (22); склад населення за релігією: без віросповідання (34), римо-католики (289), євангеліки а.в. (11), греко-католики (55), православні (1), християнські общини (3).

Назва села Вальківня походить від кування листового металу – valcovňa plechu.

Як ми вже згадали, село Вальківня виникло в 1954 році, до нього доєдналися такі складові частини колишнього Шум'яца: Нова Маша, Шваболка та Златно. Назва села на звистих історичних стежках мінялася: Huta Sumyatzensis (1791), Massa (1797), Nová Maša (1919) аж по сьогоденню назву Вальківня.

До наших днів дійшов список священнослужителів церкви східного обряду (міститься окремо в готованні нарисі про село Шум'яц). Село Шум'яц було засноване в 15 столітті на основі волоського права. Село з'являється в податкових реєстрах близько 1566 року, а грамота задокументована лише в 1575 році. Шум'яц виник як кріпацьке село замку Мурань у 15 ст. Історичні джерела також свідчать, що в 1548 році село було спалене турками, жителі на деякий час покинули свої домівки. У 1898 році село вчергове згоріло.

Від 1960 року до Шум'яца належить осада Червена Скала.

-мі-

Афоризми Григорія Сковороди

• Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати – це наполовину завершити.

• О, коли б змога писати так само багато, як і мислити!

• Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим, що є, так ніби минуле зможе вернутись назад, або напевно мусить здійснитися сподіване.

• У тих, хто душею низь-

кий, найкраще з написаного і сказаного стає найгіршим.

• Уподобнююся пальмі: чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здійснюється вона догори.

• О, коли б ми в ганебних справах були такі ж соромливі і боязкі, як це часто ми буваємо боязкі і хибно соромливі у порядних вчинках!

• Визначай смак не по шкарлупі, а по ядру.

NOVE ŽYTĽA

zahraničia prijíma: SLOVART G.T.G., spol. s r.o., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, e-mail: info@slovart-gtg.sk. Počítačová sada NITECH s.r.o., Prešov, Tlačí Grafotlač, Prešov. Ev. číslo EV 3301/09. Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

Vydáva Zväz Rusínov-Ukrajincov SR, IČO 00 177 725. Ročník 74. Šéfredaktor Miroslav Iljuk. Adresa redakcie: Janka Borodáča 5, 081 08 Prešov. Tel. 051/7733 707, e-mail: novezytta@nextra.sk. Náklad: 500 ks. Ročné predplatné 12,50 € Štvrťročné predplatné 3,125 € Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateľ Slovenskej pošty, alebo e-mail: predplatne@slposta.sk. Objednávky do zahraničia vybavuje: Slovenská pošta, a.s., Stredisko predplatného tlač. Uzbecká 4, P. O. Box 164, 820 14 Bratislava 214, e-mail: zahrancna.tlac@slposta.sk. Objednávky na predplatné do zahraničia prijíma: SLOVART G.T.G., spol. s r.o., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, e-mail: info@slovart-gtg.sk. Počítačová sada NITECH s.r.o., Prešov, Tlačí Grafotlač, Prešov. Ev. číslo EV 3301/09. Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

NOVE ŽITĽA

Видеа Союз русинів-українців СР. Рік видання 74. Головний редактор Мiroslav Iljuk. Адреса редакції та адміністрації: 081 08 Пряшів, Янка Бородача, 5. Телефон 051/7733 707, e-mail: novezytta@nextra.sk. Рукописи і фотографії повертаються на просьбу автора. Редакція залишає за собою право скорочувати статті. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди і не обов'язково збігаються з поглядами редакції.

Видеа Союз русинів-українців СР.

Рік видання 74. Головний редактор Мiroslav Iljuk. Адреса редакції та адміністрації: 081 08 Пряшів, Янка Бородача, 5. Телефон 051/7733 707, e-mail: novezytta@nextra.sk. Рукописи і фотографії повертаються на просьбу автора. Редакція залишає за собою право скорочувати статті. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди і не обов'язково збігаються з поглядами редакції.